

4 november Universiteit Leiden

‘Gewapend met de pen, verbonden door hetzelfde lot: Stefan Zweig en Menno ter Braak als spelers op het Europese toneel’

Dames en heren,

Geachte aanwezigen,

Het is een eer om weer terug te zijn hier op de Universiteit, op mijn alma mater, waar ik meerdere jaren heb rondgelopen en hier in de Universiteitsbibliotheek vele uren heb doorgebracht. En ik ben blij om vandaag weer terug te zijn om te vertellen over de Oostenrijkse schrijver Stefan Zweig en Menno Ter Braak. Ik wil met name dr. Anton van der Lem bedanken voor de uitnodiging waardoor ik hier vandaag sta.

Stefan Zweig en Menno Ter Braak. De een geboren in 1881 in Wenen in Oostenrijk, de ander in 1902 in Eibergen in het oosten van Nederland. Toen Ter Braak werd geboren was Zweig dus al 21 jaar oud en was hij al te vinden in de Weense theaters en cafe's.

Het is echter niet zonder reden dat de boeken van Zweig in de bibliotheek van Menno Ter Braak zijn te vinden, 9 stuks maar liefst, de reden immers dat ik hier sta om hierover te vertellen. Los van de verschillen in tijd en plaats die ik net noemde, zijn er namelijk ook verrassend veel overeenkomsten tussen de schrijvers. Zweig en Ter Braak waren niet alleen toeschouwers van het Europese schouwspel, maar ook deelnemers. Ze waren beide spelers op het Europese toneel. Beiden streden ze gewapend met de pen tegen het onrecht van hun tijd en waren ze verbonden door hetzelfde lot. Zoals ik vandaag zal onderbouwen kwamen beiden deelnemers weliswaar op verschillende momenten op het toneel naar voren met eenieder een ander moment van opkomst, maar ze hadden allebei hetzelfde doel op hetzelfde moment, gedurende de jaren '30 van de vorige eeuw. Ze streden allebei voor menselijkheid, voor individuele en intellectuele vrijheid en voor de Europese gedachte. En ze zullen ook allebei rond hetzelfde moment het toneel verlaten, op het moment dat het Europese schouwspel een donkere tragedie lijkt te worden. Ter Braak overleed in 1940, kort na de Duitse inval van Nederland, en Zweig pleegde zelfmoord in 1942 in Brazilië, nadat hij zijn geliefde Europa was ontvlucht.

Vandaag wil ik daarom samen met u terugkijken op dit schouwspel, kijken we naar de momenten waar Zweig en Ter Braak beiden op het toneel stonden en op welke manier zij dezelfde boodschap verkondigen. Weliswaar hebben ze, voor zover we nu weten, elkaar niet in levende lijve ontmoet, maar ze deelden wel voorliefdes voor dezelfde personen, plaatsen en idealen. Ze hadden dezelfde schrijvers als gemeenschappelijke vrienden, Ter Braak becommentarieerde Zweigs werk. En, zo zullen we zien, ook zal Ter Braak niet schromen om, zoals we van hem gewend zijn, om zich kritisch uit te laten over de schrijfstijl van Zweig.

Laat ik, wellicht ter opfrissing, beide hoofdrolspelers in het verhaal van vandaag kort toelichten.

De Oostenrijkse schrijver Stefan Zweig werd geboren in 1881 in Wenen ten tijde van een bloeiende periode binnen het Habsburgse rijk. Hij groeide op in een welvarend gezin, waar ze ook Frans en Italiaans praten en cultuur een vaste plaats inneemt binnen de familie. In de jaren 30 van de vorige

eeuw was hij een van de meest vertaalde auteurs ter wereld en verscheen zijn werk in wel veertig talen. Zweig heeft veelgelezen novellen, essays en biografieën op zijn naam staan over bijvoorbeeld Leo Tolstoj, Charles Dickens en Marie-Antoinette, maar ook over Erasmus en Montaigne. Misschien kent u hem nog van de Schachnovelle van uw Duits lijst van vroeger. Zijn boeken gaan in grote hoeveelheden over de toonbank en hij begeeft zich tussen de bekende artiesten, schrijvers en denkers van Europa. In zijn huis in Salzburg ontvangt Zweig grote namen als Thomas Mann, Paul Valéry, James Joyce, Arturo Toscanini en natuurlijk zijn Franse hartsvriend Romain Rolland. Na de opkomst van het nazisme moest hij vluchten, waarna hij in Londen, Bath en New York woonde. Uiteindelijk pleegt hij in 1942 in Brazilië zelfmoord. In zijn autobiografie *Die Welt von Gestern*, die Zweig net voor zijn zelfmoord afrondt, schetst hij een getuigenis van zijn geliefde Europa dat hij in de twintigste eeuw ten onder ziet gaan.

Nu is het in dit gezelschap natuurlijk niet nodig om het leven van de Nederlandse schrijver Menno Ter Braak, de andere hoofdrolspeler van vandaag, toe te lichten, maar er zijn wel een aantal periodes in zijn leven die belangrijk zijn om uit te kristalliseren. Aangezien deze levenslijnen later overeen zullen komen met die van de Oostenrijkse schrijver. Het schouwspel van vandaag heb ik verdeeld in 3 aktes. De eerste akte gaat over de periode van het opgroeien van beide schrijvers tot en met de Eerste Wereldoorlog. De tweede akte gaat over de jaren '20 van de vorige eeuw. En de derde, en tevens de laatste akte gaat over de jaren 30 van de vorige eeuw. Een tijd waarin licht en duisternis over het toneel zullen schijnen, waar de beide schrijvers hun pen zullen oppakken om zich uit te spreken tegen de gebeurtenissen van hun tijd. We beginnen met de eerste akte van het schouwspel van vandaag, de periode van het opgroeien van beide schrijvers tot en met de Eerste Wereldoorlog.

Akte 1

De eerste hoofdrolspeler van vandaag, Ter Braak, groeit op in Eibergen en zal tot en met het einde van de Eerste Wereldoorlog zich voornamelijk richten op het afronden van zijn middelbare school. Vervolgens zal Ter Braak Nederlands en geschiedenis studeren aan de Universiteit van Amsterdam. Net zoals Zweig zal Ter Braak zijn pen leren slijpen tijdens zijn studententijd, met essays, recensies en filmbeschouwingen leert hij op jonge leeftijd zichzelf uit te drukken. Deze basis en ontwikkeling zal hem de bekendheid opleveren die hij verkrijgt als Ter Braak zijn positie op het Europese toneel pakt in de jaren '30 van de vorige eeuw.

Ook Zweig, onze tweede hoofdrolspeler, is er qua culturele ontplooiing vroeg bij: al op zijn zestiende publiceert hij, meestal onder een andere naam, zijn gedichten in Duitse tijdschriften en kranten. Vanaf zijn 17de verzamelt hij handtekeningen en brieven van Goethe, Beethoven en Wieland. Op zijn twintigste verschijnt zijn eerste dichtbundel, genaamd *Silberne Straiten*, waar hij overigens niet met trots op zal terugkijken. Als Zweig zijn doctoraat in de filosofie in juli 1904 verkrijgt, moet Ter Braak op dat moment nog 2 jaar oud worden.

Kort voor zijn promoveren verblijft Zweig enige maanden in Berlijn, net zoals Ter Braak op een later moment, waar Zweig meer in de cafe's zit en zich laat omringen door schrijvers, denkers en dichters dan door studieboeken. Na zijn promoveren woont Zweig verder nog in Parijs en London, waar hij in Parijs afspreekt met de dichter Rainer Maria Rilke die een goede vriend van hem zal worden.

In de periode tot de Eerste Wereldoorlog bezoekt Zweig meerdere Europese steden en andere plekken over de hele wereld. Hierdoor begint hij zich steeds meer Europeaan te voelen. Het was een tijd van optimisme. Later zal Zweig in zijn autobiografie hierop terugblikken en ik quote:

“Nooit heb ik meer van onze aarde gehouden dan in die laatste jaren voor de Eerste Wereldoorlog. Nooit meer gehoopt op een vereniging van Europa, nooit meer geloofd in zijn toekomst dan in die tijd, toen wij dachten een nieuw morgenrood te ontwaren.”

Als de Eerste Wereldoorlog uitbreekt bevindt Ter Braak zich in het neutrale Nederland en is hij nog relatief jong. Als 12-13 jarige jongen houdt hij in een schriftje zijn bevindingen bij. De kanonnen in Vlaanderen kon hij horen bulderen. Voor Zweig, op dat moment een bekende schrijver en dichter in de Duitstalige gebieden, is de Eerste Wereldoorlog een shock. Deze gelukkige periode van het idealisme van het ongestoord kunnen reizen en de Europese vriendschappen wordt ruw verstoord door een periode van dood en verderf.

Ondanks dat Zweig rond het einde van zijn leven terugblijkt dat hij niet vatbaar was voor de plotselinge roes van vaderlandsliefde of patriottisme rond 1914, wordt ook hij aangegrepen door het enthousiaste patriottisme aan Duitse kant. Hij wil vechten aan het front en hij publiceert ook artikelen waarin hij de Duitse oorlogskrachten en de Duitse inval in België prijst. Zweig wordt ongeschikt voor het leger verklaard en komt te werken in een archief in Wenen, samen met onder andere Rilke. Een omkeerpunt in zijn denken komt door zijn goede vriend, schrijver en Nobelprijswinnaar, Romain Rolland die Zweig van zijn oorlogskoorts geneest. Hij begint met het schrijven van zijn boek Jeremias, een pleidooi voor vrede en broederschap van alle volkeren. Het wordt gepubliceerd in 1917 en is een groot succes: meteen worden er 20.000 exemplaren verkocht en even later wordt het, in oorlogstijd, in Zürich als toneelstuk opgevoerd. Overigens zal ongeveer 20 jaar later Ter Braak naar een theateruitvoering gaan in Ermelo van Jeremias.

Het is het begin van Zweig als ware pacifist. Als de dampen van de razernij van de oorlog zijn opgetrokken, na het einde van de Eerste Wereldoorlog, keert Zweig terug naar Salzburg waar hij samen met zijn eerste vrouw Frederique zal gaan wonen. Ook Ter Braak zal het leven weer oppakken om zich te richten op zijn persoonlijke ontwikkeling. Voor nu daalt het gordijn van de eerste akte, we kunnen ons opmaken voor de tweede akte. Een tijd waarin de paden tussen Zweig en Ter Braak steeds meer overeen zullen komen.

Akte 2

De jaren '20 van de vorige eeuw is een periode van persoonlijke ontwikkeling voor Ter Braak. Deze jaren zullen in het teken staan van het afronden van zijn middelbare school, de start van de studie en later zijn promoveren. Hij zal zijn (jeugd)liefdes leren kennen, zoals Ankie Daalderop, naar Amsterdam verhuizen en natuurlijk door blijven schrijven. In 1927 verblijft Ter Braak enige tijd in Berlijn om onderzoek te doen voor zijn proefschrift naar 'de tragische kosmopoliet' Otto III. Twee jaar later krijgt hij zijn eerste baan als leraar op een lyceum. In de avonduren schrijft hij zijn eerste boek, genaamd 'het carnaval des burgers'.

Voor Zweig zijn de jaren '20 een persoonlijke zoektocht naar zijn rol als intellectueel en schrijver, maar ook hoe zijn geliefde Europa weer opgebouwd moest worden na de Eerste Wereldoorlog. Tot het einde van de jaren '20 van de twintigste eeuw zal Zweig ervan overtuigd blijven dat deze naoorlogse haat niet bestreden kan worden door de politiek, maar slechts door het woord van intellectuelen aan de hand van de bindende kracht van cultuur. Hij start het project Bibliotheca Mundi, waar hij de grootste literaire werken van de mensheid in hun oorspronkelijke taal wil verzamelen, om naast de verschillen in taal het gemeenschappelijke van de Europese- en de wereldliteratuur te laten zien.

Deze culturele toewijding van Zweig na de Eerste Wereldoorlog moet echter los worden gezien van de politiek. Zweig vond, net zoals Ter Braak, dat cultuur en politiek gescheiden moest worden. Ook

Ter Braak benadrukte het belang van neutraliteit, waarbij, zo schreef hij, flirten met iedere politieke partij moest worden uitgesloten.

Daarnaast delen Zweig en Ter Braak beiden hun voorliefdes voor Friedrich Nietzsche en Oswald Spengler. Ze bezoeken beiden het woonhuis van Nietzsche in Zwitserland. De handtekening van Zweig staat daar ook in het gastenboek. Ter Braak noemt Spengler 'een enorm stylist en een krantig denker' en werkt zich door zijn werk 'Der Untergang des Abendlandes'. Zweig is ook enthousiast over dit werk. In een brief aan Rolland in 1920 omschrijft hij het werk van Spengler als een van het weinige dat zijn hoop heeft gered op een treurig moment.

De reden dat dit boek bij beide schrijvers zo goed aanslaat is dat het een maatschappijkritiek omvatte waar ze zich beide in kon vinden. Niet alleen hun afkeer voor de politiek vonden zij bij Nietzsche terug, maar bij Ter Braak en Zweig heerste allebei een sterk anti-Amerikanisme op dat moment. In zijn essay *Die Monotonisierung der Welt* schrijft Zweig dat Europa nog het laatste bolwerk is van het individualisme. Hierin waarschuwt hij voor de massacultuur, de geestelijke verarming en het doorgeslagen kapitalistisch denken, grootschalig geïmporteerd uit de Verenigde Staten. De Europeanen lijken, mede door de toenemende economische groei in de tweede helft van de jaren '20, slechts te dromen van geld en macht.

De gezamenlijke strijd van Ter Braak en Zweig zal pas in de jaren '30 geleverd worden. We gaan naar akte 3, de laatste akte. De jaren waarin niet alleen Zweig de meest verkochte schrijver ter wereld zal zijn, maar waar ook Ter Braak een bekend publiek figuur zal worden.

Akte 3

De jaren '30 van de vorige eeuw kan voor Europa gezien worden als het sluitstuk van een Europese tragedie, waar de idealen van de generatie van Ter Braak en Zweig ten onder zullen gaan. In het begin van deze jaren '30 heeft Ter Braak, pas 28 jaar oud, mede door zijn vriend Du Perron, een reputatie van Europees formaat. Thomas Mann las zijn werk, ze zochten elkaar op, Ter Braak correspondeerde en ontmoette Klaus Mann, had zelfs banden die leiden tot de schrijver Franz Kafka.

Ter Braak wordt dan ook steeds meer een publiek figuur, hij geeft lezingen door het hele land en schroomt niet om zich uit te spreken tegen het nationaalsocialisme. Het blad Forum, opgericht samen met Du Perron, biedt hem een platform als intellectueel en als polemist. In 1933 wordt Ter Braak redacteur van de Haagse krant 'Het Vaderland'. Drie jaar later wordt het Comité van Waakzaamheid opgericht, een organisatie die waarschuwde voor het nationaalsocialisme.

Zweig was in het begin van de jaren '30 een van de meest vertaalde auteurs ter wereld. Een literaire stem dus, maar alsnog worstelde hij er mee hoe zich uit moest spreken tegen het nazisme, Zweig was immers zelf Joods. Het liefste bleef Zweig wegstijven van de politiek, zich richten op de cultuur. Maar juist in de volgende jaren zullen we hierin een ontwikkeling zien in zijn biografie over Erasmus en de biografie over de Franse humanist Castiglione. Boeken die Ter Braak allebei in zijn bibliotheek had staan. Toch kan ondanks de persoonlijke groei van beide schrijvers niet aan de indruk ontkomen worden dat ze worden ingehaald door de strekkende schaduw van de politiek.

De Beurskrach van 1929 en de daaropvolgende Grote Depressie zorgen voor een wereldwijde economische crisis. De armoede en de werkloosheid nemen sterk toe. Het aantal zetels van Hitlers partij stijgt bij de verkiezingen van 1930 van twaalf naar meer dan honderd zetels. Na de machtsovername van Hitler in januari 1933 schrijft Ter Braak: 'dit is onvoorstelbaar, de nacht zal over Europa vallen'. En de nacht viel ook zeker over Europa.

Op 10 mei 1933 vindt de beruchte boekverbranding plaats in Berlijn, waar meer dan tienduizenden boeken in vlammen opgaan door de nazi's als een 'actie tegen de on-Duitse geest'. Hieronder valt het werk van bijvoorbeeld Thomas Mann, Sigmund Freud en ook van Zweig.

Zweig begint gedurende deze jaren steeds meer de pen op te pakken om zich uit te spreken tegen deze gebeurtenissen en een geluid van menselijkheid, tolerantie en verbondenheid te laten horen. In 1929 geeft hij lezingen in Brussel, Den Haag en Utrecht over Europa, later zal hij in 1932 een lezing geven in Florence. Kort daarop zal hij een lezing schrijven voor een congres in Parijs, genaamd 'de Eenwording van Europa'.

Ook Ter Braak geeft lezingen over Europa: op 10 mei 1933, de dag van de boekverbrandingen, geeft hij een lezing bij de Haagse Jongeren Vredes Actie over de vraag: 'Wat zijn goede Europeanen'? Geïnspireerd door Nietzsche, stelt Ter Braak dat het belangrijk is de realiteit onder ogen te zien. Een waar moment van Europese faam beleeft Ter Braak als hij is uitgenodigd in Parijs voor een congres. Dit congres, het *Congres International des Écrivains pour la Défense de la Culture*, werd gehouden van 21 tot en met 25 juni 1935. Ter Braak sprak, onder leiding van voorzitter Heinrich Mann, over het individu en over vrijheid, maar de overduidelijke communistische invloed op het congres, het afstemmen van applausmachines beviel hem niet helemaal. Het was precies de reden waarom bijvoorbeeld Zweig niet meer naar zulke congressen ging. Jammer voor ons, want dit was natuurlijk een mooi moment geweest voor de Oostenrijker en de Nederlander om elkaar de hand te schudden.

Beide schrijvers gebruikten op dat moment de pen om zich als intellectueel uit te spreken tegen de ontwikkelingen van hun tijd. Maar dat betekent niet dat ze beide ook dezelfde stijl hanteerden. Zoals we zullen zien in Zweigs biografie over Erasmus, die gepubliceerd wordt in 1934, en zijn boek over Castello, hanteert Zweig een andere stijl. Waardoor Ter Braak niet schroomt, zoals we van hem gewend zijn, om deze kritiek op papier te zetten over de andere hoofdrolspeler van vandaag.

Zweig begint zich op leven van Erasmus te richten in de zomer van 1933 met de voorbereidingen van de biografie tijdens een verblijf in Italië. Het is zijn reactie op de groei van het nazisme en de terugkeer van het fanatisme. Voor Zweig was Erasmus een voorbeeld als de onafhankelijke intellectueel die boven de partijen stond. In zijn memoires zal hij zijn Erasmusbiografie omschrijven als een 'versluierd zelfportret'.

Overigens liet Zweig zich inspireren door de biografie van de Leidse hoogleraar Johan Huizinga over Erasmus. Zijn vrouw Friderike had het boek voor hem opgezocht, ook al blijkt uit zijn briefwisseling dat hij de Leidse professor niet kende. Als hij zijn uitgever vraagt om een exemplaar van deze biografie op te sturen, schrijft hij: 'Huizinger'. Desalniettemin komen we op deze manier dichtbij de familie van Ter Braak.

Zweig doet er gedurende het schrijfproces alles aan om zijn vingers niet te branden aan de politieke hitte van het moment. Als Klaus Mann hem schrijft of hij wil bijdragen aan zijn tijdschrift 'die Sammlung' keert Zweig later terug op zijn instemming, omdat er politieke uitspraken worden gedaan in het blad waarbij het nazisme wordt veroordeeld.

Het is het benadrukken van neutraliteit dat Ter Braak ook zo belangrijk zal vinden. Zoals Leon Hanssen in zijn formidabele biografie laat zien zag ook Ter Braak zichzelf als intellectueel die alleen het geweten kon zijn van het gevecht tegen het fascisme, niet de leider van het gevecht of het wapen.

Ter Braak was echter niet te spreken over de popularisering van de wetenschap of Zweigs schrijfstijl van de "vie romancée". In Ter Braaks editie van Zweigs Erasmusbiografie, die hier ook vandaag te

bekijken valt, noteert hij met potlood naast de tekst: 'popularisatie en nonsens.' Ook vraagt Ter Braak zich af in zijn aantekeningen hoe onpartijdig Erasmus eigenlijk was. Dat neemt niet weg dat Ter Braak positief was over Zweig als biograaf verder. In 1935 stelt hij in een artikel dat Zweig in zijn 'beeldende synthetische persoonsbeschrijving' bijzonder uitmunt.

Ter Braak klom zelf ook in de pen en schreef in 1936 een artikel over Erasmus naar aanleiding van een nieuwe brievenuitgave, met als titel: 'de militante humanist'. Waar Zweig met name Erasmus zijn zachtmoedigheid beschrijft en zijn pacifistische kant- let ook op de spiegel die de Oostenrijker zichzelf voorhoudt-, schetst Ter Braak een ander portret van de Hollandse geleerde.

Ter Braak schrijft over Erasmus dat het meer zijn strijdbaarheid is die ons aantrekt dan zijn zachtmoedigheid. 'Erasmus als vijand van den oorlog is daarom nog geen vredelievend man', zo stelt Ter Braak. Waar voor Zweig de afkeer van Erasmus voor oorlog is gegroeid uit medemenselijkheid en zijn humanistische idealen, komt dit voor Ter Braak voort uit, zoals hij het omschrijft, 'vergeestelijkste oorlogsinstincten'. En ook hier, zoals Zweig zijn Erasmusbiografie als een spiegel gebruikt, zien we ook een schittering van het spiegelbeeld van Ter Braak in zijn artikel. Zo schrijft hij over Erasmus en ik quote: 'hij stond, op zijn manier, ook voor de verdediging van die idealen op de bres met een prijzenswaardige nuchterheid en scherpte van blik'. Herkennen we hier niet de scherpe pen van onze Nederlandse polemist?

De Erasmusbiografie van Zweig, de reactie van Ter Braak hierop en zijn eigen artikel over Erasmus vertellen ons veel over beide schrijvers. Aan het einde van zijn leven schrijft Zweig in zijn memoires dat heldhaftigheid niet in zijn aard ligt en hij zich misschien het verwijt van besluiteloosheid moet aantrekken. Van Zweig hoeven we geen felle artikelen te verwachten over Hitler en rechtstreekse aantijgingen tegen het nationaalsocialisme. Tijdens een persconferentie in New York in 1935 stelt Zweig, nadat hem gevraagd wordt naar bewind van Hitler, en ik quote: 'Ik zal mijzelf nooit tegen Duitsland uitspreken, tegen geen enkel land. En hierin maak ik geen enkel onderscheid'. De Oostenrijker bleef geloven dat het benoemen van humanistische principes en menselijkheid sterk genoeg kon zijn tegen de donkere schaduwen van zijn tijd.

Na zijn Erasmusbiografie schrijft Zweig echter nog een boek om een statement te maken, dit keer over de Franse humanist Castellio die zich uitsprak tegen Johannes Calvijn. Zijn boek over Castellio, zo schrijft hij later aan zijn goede vriend Joseph Roth, is het portret van de man die hij *had willen zijn*. De humanist als de verdediger van de individuele vrijheid ten tijde van geestelijke onderdrukking en repressie. De schrijver die zich ook daadwerkelijk uitsprak tegen het autoritaire denken. Ter Braak had ook de Nederlandse vertaling uit 1936 van dit boek in zijn bibliotheek staan.

En vergelijk dit houding van Ter Braak gedurende de jaren '30 van de vorige eeuw: zo strijdbaar dat die was, zo schreef hij wél artikelen waar hij zich rechtstreeks uitsprak tegen Hitler en richt hij een tijdschrift en zelfs een Comité op tegen het Nationaalsocialisme. Hij zag het als zijn taak als intellectueel, als publiek figuur om te blijven strijden voor zijn idealen, dezelfde idealen die hij met Zweig deelt, het belang van individuele vrijheid en democratie.

En daarmee deelden Zweig en Ter Braak het Europese toneel in de jaren '30. Zo sprak Ter Braak bijvoorbeeld op een congres in Parijs en ontmoette hij ook Klaus Mann. Net zoals Zweig, die als een soort mentor voor Klaus Mann was. Wat zou er gebeurd zijn als Klaus Mann, of Thomas Mann natuurlijk, hem had voorgesteld aan Zweig?

Een ander voorbeeld van Ter Braaks plek op het Europese podium zien we in 1936, bij de Gluckwunschadresse, voor de tachtigste verjaardag van de bekende psychiater Sigmund Freud. Dit

wordt ondertekend door 191 schrijvers, dichters, kunstenaars en geleerden uit heel Europa en daarbuiten. De Nederlandse ondertekenaars waren Simon Vestdijk en... Menno ter Braak.

We naderen het einde van akte 3. Aan het einde van zijn leven wordt ook Zweig feller tegen het nationaalsocialisme. In een van zijn laatste voordrachten spreekt Zweig zich in 1940 voor de PEN-club in New York, publiekelijk uit tegen de gruwelijkheden begaan door de Duitsers en hiervoor biedt hij zelfs zijn excuses aan. In zijn oproep benadrukt hij dat het met name de schrijvers en de intellectuelen zullen zijn die een morele kracht moeten vormen, die de onoverwinnelijkheid van de geest moeten uitstralen.

We kunnen wel concluderen, anno 2021, dat als er iemand was die vanuit Nederland die morele kracht liet horen, dan was het wel Ter Braak. En dat op een eerder moment dan Zweig. In een strijd tussen schaduw en licht, tussen humanistische idealen en autoritaire spanningen die het continent teisteren, spraken ze zich uit. En allebei delen Ter Braak en Zweig hierin hetzelfde toneel, ze delen gemeenschappelijke vrienden en dezelfde idealen.

Gewapend met de pen, verbonden door hetzelfde lot: de levens eindigen van onze hoofdrolspelers weliswaar niet op hetzelfde moment, maar wel op dezelfde manier. Ter Braak pleegde in 1940 zelfmoord, Zweig 15 maanden later in Brazilië. Op dat moment valt het doek en stappen onze hoofdrolspelers van het podium. Het licht dooft, en pas na de Tweede Wereldoorlog zal het flakkerend licht weer sterk genoeg zijn om op te vlammen.

Wat kunnen we vandaag de dag leren van Ter Braak en Zweig? Beide schrijvers laten ons niet alleen het belang van humaniteit en menselijkheid zien en het belang om Europees en internationaal te blijven denken. Maar des te meer laten ze ons zien dat we ons pen niet in de haat van het nationalisme en het autoritaire denken moeten dopen. Dat we ons moeten uitspreken tegen hen die de geestelijke vrijheid willen beknotten. En dat vrijheid het hoogste goed is dat we moeten blijven verdedigen. Elke dag weer.

Dankuwel.